

Hermann DIELS | ZAČETKI FILOLOGIJE PRI STARIH GRKIH

2. del*

Prevod Ignacija J. FRIDL

Najvišja stopnja filološke kritike se ukvarja z vprašanji pristnosti. Tudi ta se je z največjim uspehom razvila že v 5. stoletju. Že takrat je bilo postavljeno t.i. 'homersko vprašanje', ki še danes buri filološke duhove. Kdaj je živel, kaj je napisal mož, ki ga imenujemo Homer? Tako se je takrat enako kot danes glasil problem, in tisti, ki je prvi določil življenjski čas starih pesnikov Homerja in Hezioda ter poskušal uspešno ločiti pristnega od nepristnega Homerja, ni bil nihče drug kot Herodot, ki ga povsem upravičeno častimo kot očeta zgodovine, ki pa je, kot bi rad pokazal v nadaljevanju, tudi pionir naše filološke znanosti.

Imel je srečo, da je z odprtimi očmi za vse, kar je bilo človeškega, lahko prepotoval obsežna področja starega sveta ter raziskal jezike in navade mnogih ljudi. Tako je na vseh svojih potovanjih z radovednostjo in brez predsodkov proučeval tako narečja svojega ljudstva kot tuje jezike barbarov, ki so pri takratnem Helenu vzbujali začudenje. Medtem ko so Grki tedaj in tudi kasneje, skoraj vse do konca starega veka, v kar največji možni meri načelno ignorirali tuje jezike, pa je ἱστορίη tega Jonca neutrudna v jezikovnih analizah in proučevanju. Imel je nadalje veliko srečo, da je lahko svoje analize predstavil v Atenah, kjer je na višku njihove moči in v središču grške izobrazbe moral dobiti kar najbolj vsestranske spodbude in se še posebej soočiti tudi z modernimi interesi in študijami, kakor so jih tam obudili potujoči jonski pridigarji in filozofi. Nazadnje je sodeloval pri ustanovitvi Turijeve, ki so veljali za idealno mesto modernih sofistov. Tam je zanesljivo srečal Protagoro, Empedokla ter druge predstavnike modernega izobraže-

* Prevedeni odlomek je drugi del Dielsove razprave, predstavljene na petdesetem zasedanju nemških filologov in šolnikov v Grazu, 28. septembra 1909, ki je bila kasneje objavljena v *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum*, Leipzig-Berlin 1910, 1, pp. 1-25. V tem, sklepnem delu svojega predavanja Diels odkriva sledi klasične filologije v Herodotovem delu, iz česar izpelje tezo o zgodovini kot nekakšni materi vseh znanosti oziroma o nujni zgodovinski pogojenosti slehernega znanstvenega mišljenja. Njegovo stališče, ki je bilo pod vplivom heglovstva še posebej izrazito v nemški stroki, omogoča zanimiv in pomemben vpogled v zgodovino klasičnofilološke vede na začetku prejšnjega stoletja.

Prevod prvega dela *Začetkov filologije pri starih Grkih* sem predstavila v uvodni številki slovenske revije za klasično filologijo *Keria* (1/1999, 1-2, pp. 103-112). (Op. prev.)

vanja in mojstre modernega proznega izražanja.¹ In vedoželjna duša Halikarnačana, ki se je zdaj s posebnim ponosom poimenoval za prebivalca mesta Turiji, je pohlepno vsrkala vse pobude obiska na italiskem polotoku ter jih z njegovimi atenskimi, azijskimi in posebej z egipčanskimi spomini oblikovala v raznoliko, a vendar enovito umetnino. V kratkem izboru filoloških opazk lahko iz nje kot v nekakšnem zvestem ogledalu vsi še enkrat uzremo celotno filološko gibanje tega plodnega časa.

Herodot je odraščal v Halikarnasu, kjer je stalno slišal tri različne idio-me: trdi dorski dialekt, ki je izviral iz Heksapolisa, mehkega jonskega, ki je tedaj, kot pričajo napisi, iz političnih in literarnih razlogov postal tamkajšnji pisni jezik, in nazadnje karski dialekt staroselcev, ki se je v Halikarnasu, kot je razvidno iz imen na napisih, obdržal močnejše kakor na severni obali. Obstaja verjetnost, da je Herodot obvladal karski jezik, saj si je upal razsojati o jezikovni sorodnosti Kavrijcev s Karci.² Kako dobro je njegovo uho poznalo ta odnos, je razvidno iz znanega ločevanja štirih posebnosti jonskih narečij, miletskega, efeškega, hioškega in samoškega³, med katerimi lahko mi podrobno razločimo kvečjemu dva – efeški dialekt iz Hiponaksa in hioškega z napisov. Gre za minimalne razlike in različni kraji (enako kot v Nemčiji) med seboj odstopajo bolj v naglasu in melodiji stavka. Pozoren je bil tudi na narečne razlike v Sirakuzah⁴ in Kireni⁵, za razlago imena Sigincev, ljudstva, ki je prebivalo onstran Donave, pa se ni posluževal le kipskega, temveč tudi ligurskega jezika staroselcev, ki so prebivali po Masaliji.⁶ Ob izrazu ἀναβαθμός (stopnja) je za boljšo razumljivost enkrat pristavil še narečna sinonima: κρόσση in βωμύς.⁷ Opazovalec, ki je že na domačih tleh posvečal pozornost jezikovnim vprašanjem, je seveda tudi na svojih potovanjih na sever in jug, vzhod in zahod upošteval jezike ljudstev. Ker njegova ἱστορίη v enaki meri zaobsega tako splošno zgodovino kot individualno kulturo tujih dežel, je moral upoštevati tudi jezikovna vprašanja. Eduard Meyer, ki s svojim izčrpnim jezikovnim znanjem prekaša vse zgodovinarje, ki se ukvarjajo s starim vekom, je do Herodotovih lingvističnih poskusov sila nepriza-

¹ Dragoceni dokazi o Herodotovih povezavah s sofistiko, kot jih je zbral in obdelal Nestle (*Progr. v. Schöntal* 1908), povedo žal premalo o tem, da se mora Herodot, ki je v prvi vrsti pripravljaval svojo razpravo, za svojo nadaljnjo izobrazbo prejkone zahvaliti predavanjem sofistov in privatnim pogovorom z njimi kot pa knjigam, ali o tem, da imajo tudi sofisti praviloma svojo modrost iz druge roke. Tudi tako tesne poveza-ve Herodota (III 108) s Protagoro (Pl., *Prt.* 321B) niso dokaz neposredne odvisnosti, čeprav te možnosti sicer nikakor ne zanikam.

² I 172.

³ I 142.

⁴ VII 105.

⁵ IV 199.

⁶ V 9.

⁷ II 125.

nesljiv.⁸ Po njegovem mnenju je očitno, da Herodot ni razumel perzijskega, skitskega in egipčanskega jezika ali pa jih je znal slabo. Toda tako presoja s stališča nemške znanosti. Kdor ima pregled nad grškim poznavanjem barbarskih jezikov, bo presodil drugače. Ta bo Herodotova zapažanja in poizvedovanja občudoval kot redek primer zanimanja za jezik v starem veku in bo hvaležen, da se je v času, ko jezikovna zavest še ni bila izostrena in filološka metoda ni bila izoblikovana, o tem nenehno spraševal. Nadalje ne smemo pozabiti, da dolguje del svojih poročil Hekataju, ki je s temi jezikovnimi observacijami vendarle prednjačil.⁹ Tako se Herodot v Egiptu sprašuje o tamkajšnjem imenu za krokodile, ki so jih Jonci poimenovali po majhnih domačih kuščarjih.¹⁰ Egipčansko se glasijo *'msah'*; Herodot je torej začetek besede zapisal nekoliko popačeno, ker seveda mnogih tujejezičnih razlag ni prevzel neposredno iz ljudske govorice, temveč jih je dobil s posredovanjem grških prevajalcev. In vsak popotnik po Orientu ve, kakšne napačne ali polresnične razlage besed si lahko takšen dragoman privošči. Toda v Herodotovi knjigi najdemo tudi pravilne razlage. Trdi, na primer, da se prebežniki kralja Psametiha egipčansko imenujejo Ἀσμάχ, kar pomeni »*ljudi, ki stojé na kraljevi levisi*«. ¹¹ To je povsem pravilno, saj beseda *smḥi* pomeni 'levo'. Veliko bolj se z izgovorjavo popači beseda oaza¹², ki se egipčansko glasi *vah* in ne pomeni 'otoka blaženih', temveč 'nasad'. Nasprotno sta pravilni poročili o ricinovem olju¹³ in nilski ladji βῶφρις¹⁴, egipčansko *barī-t*, odkoder po posredovanju latinskega in romanskega jezika izvira nemška beseda 'Barke'. Zaradi velike pozornosti, ki jo tako Herodot kot Hekataj namenjata stari egipčanski kulturi, je razumljivo, da tudi za božja imena z

⁸ *Forschungen zur alten Geschichte* I, p. 192ss.

⁹ Tako velja za κύλληστις (jonsko namesto κύλλαστις pri Pamfilu (Athen. Hesych.)) II 77 = Hekataios, fr. 290 in πέρωμις (II 143), kjer je egipčanska beseda 'človek' preveč ozko razumljena kot 'plemenitaš', nesporazum, ki se ga da z lahkoto razumeti iz konteksta.

¹⁰ II 69 καλέονται δὲ οὐ κροκόδιλοι, ἀλλὰ χάμψαι. κροκοδίλους δὲ Ἴωνες ὠνόμασαν εἰκάζοντες αὐτῶν τὰ εἶδεα τοῖσι παρὰ σφίσι γινομένοισι κροκοδίλοισι τοῖσι ἐν τῆσι ἀμιασιῆσι. O etimologiji in ortografiji besede κροκόδιλος glej moj prispevek v *Abhandlung in Indogerm. Forsch.* XV/1903, p. 1ss. Na mestu IV 192 primerja Herodot libijske velike kuščarje (κροκόδιλοι ὅσον τε τριπύχεις = skink?) z domačimi σαῦραι.

¹¹ II 30, medtem ko zaznamka o καλασίριες = κιθῶνες (II 81) ne moremo z zagotovostjo preveriti. Op. prev.: slovenski citati so povzeti po: Herodot, *Zgodbe* I-II, Ljubljana 1953, prev. A. Sovrè.

¹² III 26: Ὀασις πόλις = Μακάρων νῆσος.

¹³ II 94.

¹⁴ II 96. Besedo pozna tudi Ajshil (*Hik.* 836; 873; 882; *Pers.* 553; 1075), najbrž od Hekataja. Kot ugotavlja Bücheler (*Rhein. Mus.* XLII, p. 583) je bila v pridevniški obliki *barica* prek pomorskih bitk Cezarja in njegovih privrženec prevzeta v latinščino.

redkimi izjemami trdita, da izvirajo iz dežele Nila.¹⁵ Zelo verjetno so to trditve vzpodbudile prekrstitve egipčanskih državnih božanstev, ki so jih vpeljali Jonci. Težko pa razumemo, kako je moč trditi, da naj bi bilo udomačeno ime Zevsa Ἀμοῦν, po katerem so se imenovali prebivalci oaze Amon, in ime boga Pana Mendes.¹⁶ Edina možna razlaga je, da so kolonizirani Grki v Delti enakovredno rabili obe imeni,¹⁷ kot tudi že pri Pindarju beremo Ζεὺς Ἀμμων.¹⁸ Ta dvojna imena so bila kasneje sprejeta po vzgledu Πάλλας Ἀθήνη in drugih prastarih, izvorno grških zvez. Na tak način se da tudi razložiti, da se Dioniza, čigar ime naj bi bilo prav tako prevzeto iz Egipta, istoveti z Ozirisom.¹⁹ Iz tega lahko umljivega sinkretizma izvrstnemu zgodovinarju Herodotu pač ne smemo pripisati »popolnega nepoznavanja egipčanskega jezika«, kot je to storil Eduard Meyer. Ko primerja jezik Kolhičanov in Egipčanov²⁰ namreč ne pozna zgolj grecizirane oblike Ἀμμων, ki jo je slišal pri svojih prevajalcih, temveč tudi originalno egipčansko obliko Ἀμοῦν, tako da je, pa naj je svoje poglede še tako slabo utemeljil, moral vendarle imeti določeno znanje egipčanskega jezika.²¹

Poznavanje libijskega jezika, ki ga občasno kaže,²² je moral pridobiti na svojem potovanju v Kireno, vendar ni bilo temeljito. Nekoliko več izkušenj je imel s perzijsčino, saj je imel zaradi živahnih stikov med perzijskim kraljestvom in obalnim pasom, ki je bil vsaj v Herodotovi mladosti še podvržen Perziji, možnost za tudi dokazljivo poznavanje perzijskih imen in besed. Besede σατραπῆη²³, ὀροσάγγαι²⁴, ἀγγαρήιον²⁵, τυκτα²⁶, ραδινάκη²⁷, ki jih navaja Herodot, so bile takrat v Grčiji deloma splošno znane in, kolikor

¹⁵ II 50: σχεδὸν δὲ καὶ πάντων τὰ οὐνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθε ἐς τὴν Ἑλλάδα. Izjeme so Pozejdon, Hera, Hestija, Temida, Harite, Nereide in Dioskura. Ti izhajajo od Pelazgov, Pozejdon pa od Libijcev.

¹⁶ II 42;46.

¹⁷ Prim. II 56.

¹⁸ *Pyth.* IV 16: Διὸς ἐν Ἀμμωνος θεμέθλοις.

¹⁹ II 42: θεοὺς γὰρ δὴ οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται πλὴν Ἰσιός τε καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. Prav tako pri Arabcih (III 8): Διόνυσον δὲ θεῶν μόνον καὶ τὴν Οὐρανίην ἠγέονται εἶναι... ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον Ὀροτάλτ, τὴν δὲ Οὐρανίην Ἀλιλάτ. O kasnejši recepciji Dioniza pri starih Grkih II 52.

²⁰ II 105.

²¹ Ni pa nujno, da je moral biti zato tudi v deželi Kolhičanov. Popotnike in sužnje iz Kolhide je namreč lahko srečal tudi ob Črnem morju, navsezadnje tudi v Halikarnasu ali Atenah.

²² IV 192: ζεγέριες = βουνοί.

²³ I 192.

²⁴ VIII 85.

²⁵ VIII 98.

²⁶ IX 10.

²⁷ VI 119.

vem, o njih ne gre pomišljati. Tudi njegov prevod medijskega ženskega imena Σπακώ²⁸ se zdi pravilen, če odmislimo grško končnico in opombo, da Perzijci z imenom Saka povezujejo vse Skite.²⁹ Tako torej ostaja kot dokaz njegovega nepoznavanja perzijsčine dvoje. Prvič, ovržena etimologija kraljevskih imen Darej, Kserkes in Artakserkses,³⁰ ki pa mora, glede na to, da je pri prvih dveh pravilna, vendarle izhajati od nekoga, ki je jezik poznal. Četudi je etimologija zadnjega imena zmotna, je enako s številnimi zmotnimi razlagami, ki so jih Grki sami vselej navajali o lastnem jeziku.³¹ Bolj sporen pa je drugi primer, ko Herodot celo nasproti Perzijcem nastopa kot filolog. Njegove naivne besede je treba navesti dobesedno: »*Eno posebnost pa imajo Perzijci, ki se je niti sami ne zavedajo, meni pa bije v oči, namreč, da se njih nabuhnjena, telesno moč in gizdavost izražajoča imena končujejo usa na isto črko, ki ji Dorci pravijo san, Jonci pa sigma. Prav zares: če natanko pogledaš, boš našel, da ima končnico -s ne samo to ali ono perzijsko ime, ampak usa brez izjeme.*«³² Ta zakon o končnici se nanaša na grško obliko imen, ne na perzijsko. Kajti končnico -s imajo samo osnove na i- in u- in ne številne osnove na a-, kot Khšajāršā = Ξέρξης. Iz tega se da upravičeno sklepati, da je Herodot svoja opažanja o njemu znanih imenih pozabil preveriti v originalni perzijski obliki in da sam ni kaj prida razumel perzijsčine, kar se kaže tudi v tem, da je boga Mitro, ker ga je zapeljala končnica, imel za boginjo.³³ A četudi je potemtakem njegova, tako samozavestno podana razlaga napačna, se vendarle povsem upravičeno izprsi. Kajti napake zaradi preozkega sklepanja delamo

²⁸ I 110: Σπακώ = Κυνώ (τὴν γὰρ κύνα καλέουσι σπάκα Μῆδοι).

²⁹ VII 64.

³⁰ VI 98. Prim. Ed. Meyer, p. 195.

³¹ V tem, da je treba brati μέγας ἀρήιος in ne μέγα ἀρ., kot so to počeli izdajatelji, ne vidim nič drugega kot nenatančen prevod zveze 'istí, čigar oblast je popolna', ki je, kot domneva Meyer, nastala zaradi sozvočja grških oblik Ἄρτοξέρξης (Artakhšātra) in Ξέρξης (Khšajāršā). Tehtna je domneva Cooka, *Classic. Review* 1907, p. 169 (podobno že Eb. Nestle, *Berl. philol. Wochenschr.* 1903, p. 1115ss.), da naj bi se Herodotov tekst glasil Δαρῆιος ἀρήιος, Ξέρξης ἐρξίης, Ἄρτοξέρξης κάρτα ἐρξίης, pri čemer naj bi prevajalec podal grško zveneči prevod. Potemtakem bi šlo za neke vrste ljudsko etimologijo, kakor v primeru IX 20, ko naj bi Grki postavnega Perzijca z imenom Μασίστιος imenovali Μακίστιος (μάκιστος = dor.-eol. *longissimus*). Mesto VI 98, 3 je sicer, kot pravilno opaža Meyer, Wessling neupravičeno okrnil. Pristen je tudi predhodni stavek καὶ ἐν χρησμῶ – ἐοῦσαν, ki ga sicer tako previdni Hude postavlja v oklepaj. Da je izpadel, se da v prvi vrsti razložiti na osnovi ponovitve besed ἀκίνητον περ ἐοῦσαν πο ἐοῦσαν ἀκίνητον. Oba stavka sta dodana kasneje, ki jih lahko kljub Gomperzu, *Herod. Stud. II (W. Sitz.* 103, p. 596ss., prim. p. 601) odkrijemo v vseh knjigah in služijo kot dokaz za nedokončanost dela.

³² I 139. Ὁ ὁμοῖα τοῖσι σώμασι καὶ τῇ μεγαλοπρεπείῃ. Prim. Th. Gomperz, *Herod. Stud. I*, p. 176.

³³ I 131: καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην Μύλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλιλάτ, Πέρσαι δὲ Μίτραν.

filologi vsak dan in vendar zato ne prenehamo vsak dan znova uporabljati tiste jezikovne metode, ki jo je iznašel Herodot. Ta sestoji iz opazovanja in povezovanja enakega, to pomeni iz spoznavanja zakonitosti, na čemer temelji vsa filologija in znanost. In da je Herodot pri tem dejansko ravnal zavestno in vneto, nas pouči neko drugo mesto, ki se pojavlja nekaj poglavij zatem in ki je bilo zaradi nerodnosti novih izdajateljev kljub tesni sorodnosti s predhodim mestom izloženo kot nepristno. Ko omenja Panjonija, omeni tudi praznik Πανιώνια in k temu dodaja: »Čudno, da se končujejo imena ne samo jonskih, temveč tudi grških praznikov sploh na isto črko, prav kakor imena Perzijcev.«³⁴ Tudi na tem mestu gre za isto vrsto posplošitve, ki jo danes enostavneje izrazimo takole: 'Vsa imena praznikov so *neutra pluralis*', pri čemer začetnik filologije znova spregleda izjeme, kot so atiški Χόες in Χύτροι. Izrecni namig na predhodno analizo perzijskih imen potrjuje našo domnevo, da je bil avtor na to filološko odkritje resnično ponosen. Čeprav je to obnašanje tako drobnjakarsko, se utegne pojaviti tudi v sodobni znanosti, še zlasti, ker s tem, ko Herodot podvaja imena črk, jonska in dorska, vzbuja pri poslušalcih vtis, da občutek za malenkosti za vselej sodi k resnično dejavni filologiji. Na srečo se očetu zgodovine, ki je na kar najimunitnejši način dojel in izpeljal pojem zgodovinskega opisovanja, zaradi te ljubeznive pedanterije ni treba opravičevati. Njegove filološke zasluge pa z omenjenimi jezikoslovnimi poskusi in pravili še zdaleč niso izčrpane.

Razumljivo je, da je, ko je sledil Hekataju in Heraklitu, tako zaradi filološkega kot zgodovinskega zanimanja močno utrdil etimologijo. Iz kopice primerov³⁵ naj omenim le njegovo etimološko razlago besede θεός, ne samo zato, ker je tudi pri nas bila do nedavnega v središču pozornosti, temveč zato, ker Herodot ob tem nakazuje slutnjo o povezanosti jezikov, ki spominja na odkritje prejšnjega stoletja. θεός namreč izpeljuje iz τιθέναι.³⁶ Eti-

³⁴ I 148: πεπόνθασι δὲ οὔτι μούναι αἱ Ἰώνων ὀρταὶ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων πάντων ὁμοίως πᾶσαι ἐς τὸν αὐτὸ γράμμα τελευτῶσι, κατὰπερ τῶν Περσέων τὰ οὐνόματα. Mesto sta atetirala Stein in Kallenberg, nikakor pa ne Hude. Stein pravilno opaža, da gramatični pojem πεπόνθασι takrat še ni bil običajen. Seveda, kako naj bi v tistem času obstajali strokovni gramatični izrazi, ko pa je bila gramatika še sama v povojih? In v obdobju, ko je določena tehnična terminologija že obstajala, pomeni πάθος, πάσχειν nasprotje tega, kar izraža pri Herodotu, namreč ne normalne, temveč anomalne spremembe besed in njihovega pregibanja. Torej mora biti mesto staro. Platon govori o οὐράνια πάθη, 'rednih nebesnih pojavih', in Aristotel – še v soglasju s Herodotovim časom – pravi: πέπονθε δὲ ταῦτο τοῦτο τρόπον τινὰ καὶ τὰ οὐνόματα πρὸς τὸν λόγον. (*Phys.* A 1, 184a 26) Pl., *Phd.* 104: οἷον καὶ ἡ τριάς πέπονθε (od ὄνομα). Πεπόνθασι potemtakem skoraj povsem upstreza συμπεπτῶκε γίνεσθαι, uporabljenem v I 139.

³⁵ Prim. *Herm.* XXII, p. 437; W. Nestle, *Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik (Progr. des Seminars in Schöntal 1908)*, p. 10.

³⁶ II 52: θεοὺς δὲ προσωνόμασάν σφεας ἀπὸ τοιούτου, ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πρήγματα καὶ πάσας νομὰς εἶχον.

mologija je, kot vemo danes, napačna, a duhovita in nič slabša kot platon-ska izpeljava iz $\Theta\epsilon\iota\nu$; toda kako lahko trdi, da naj bi ime iznašli Pelazgi, medtem ko je v I 57 trdil, in sicer na osnovi skrbnih poizvedovanj po različnih krajih, kjer so se domnevno ohranili ostanki pelazgiškega ljudstva, da naj bi ti govorili barbarski jezik? Te aporije ne moremo odpraviti s trditvijo, da stari etimologi niso upoštevali razlik med narodi in jeziki,³⁷ niti se ne da sklicevati na to, da je Herodot celo vrsto izvorno grških besed izpeljal iz barbarskih jezikov³⁸, ker so, kot izvaja Platon, Grki iz tujih jezikov prevzeli precej tujk.³⁹ Veliko bolj verjetno se zdi, da je Herodot dejansko pristal na neke vrste daljno jezikovno sorodstvo s severnimi barbari. Ko govori o Skitih, o jeziku katerih pove mnogo, včasih resnično napačnega⁴⁰, v IV 59 nani-za vrsto božjih imen, ki jih primerja z grškimi, na primer $\epsilon\sigma\tau\acute{\iota}\alpha = \tau\alpha\beta\iota\tau\acute{\iota}$, $\Gamma\eta\eta = \text{'}\text{Α}\pi\acute{\iota}$, $\text{'}\text{Α}\rho\acute{\omicron}\lambda\lambda\omega\upsilon\upsilon = \text{Γ}\omicron\iota\upsilon\tau\acute{\omicron}\varsigma\upsilon\pi\rho\varsigma$ itd.; za grško uho zares povsem nerazumljiva imena. Ko navaja prevod imena Zevs: $\text{Π}\alpha\pi\acute{\alpha}\iota\omicron\varsigma$, k temu pristavi: »*po mojem mnenju se povsem pravilno imenuje Očka.*«⁴¹ V tujem imenu torej začuti vseočetovstvo Zevs. ⁴² Seveda pa osnovno spoznanje o sorodnosti jezikov ne temelji na empiričnih znanstvenih raziskavah, temveč veliko bolj na naivnem jezikovnem občutku, iz katerega izhaja tudi stališče o naravnem izvoru jezika in s tem o skupnem korenu vsega človeškega govora, ki ga zastopata Hekataj in Heraklit. Ta $\phi\upsilon\sigma\epsilon\iota$ teorija je osnova za znano zgodbo o izvoru jezika, ki jo navaja s kar največjo resnostjo (II 2): »*Pred kraljem Psametihom so se Egipčani šteli za najstarejše ljudstvo na svetu. Odkar pa jim je zavladal on in hotel dognati, kdo so bili prvi prebivalci zemlje, mislijo, da so se zaredili Frigijci še pred njimi, oni pa da so starejši mimo vseh drugih narodov. Vendar Psametihi kljub poizvedovanju ni mogel najti nobene poti, po kateri bi bil prišel na sled prvemu človeku. Naposled si je izmislil tole metodo: Dal je dva novorojenčka poljubnih staršev nekemu pastirju v rejo, ki naj bi ju na poseben način vardeval pri svoji čredi. Zabičil mu je, da upričo njih ne sme nihče spregovoriti besede; ležita naj samá zase v samotni kamrici; ob določnih časih naj privaja k njima dve kozi in, ko se*

³⁷ Npr. Stein. Vsaj Herodota je treba izključiti iz tega naivnega stališča. III 115: $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron$ μὲν γάρ ὁ Ἡριδανός αὐτὸ κατηγορεῖ τὸ οὖνομα ὡς ἔστι Ἑλληνικὸν καὶ οὐ βάρβαρον, ὑπὸ ποιητέῳ δὲ τινος ποιηθέν. Ali ni etimološko utemeljil tako $\eta\pi$ -δανός kot $\omicron\upsilon\tau\iota\delta\alpha\nu\omicron\varsigma$, Ἡριγόνη, ali pa je mislil samo na atiški potok z enakim imenom?

³⁸ Nestle, p. 10.

³⁹ Cratyl. 409D.

⁴⁰ Prim. Müllenhoff, *D. Altertumsk.*, III 105ss.

⁴¹ IV 59: Ζεὺς δὲ ὀρθότατα κατὰ γνώμην γε τὴν ἑμὴν καλεόμενος Παπαῖος.

⁴² Podobno mu Μαίητις očitno žveni sorodno z μάϊα, ko pravi (IV 86): η Μαίητις τε καλεῖται καὶ Μήτηρ τοῦ πόντου. Seveda lahko to mesto po Plin. VI 20 razumemo tudi tako, da je Μαίητις, po grško Μήτηρ τοῦ πόντου, dobesedni prevod skitskega imena Tamarunda.

⁴³ Schol. Apoll. Rhod. IV 262, p. 494, 21. O zamenjavi *me* in *be* prim. Varro, *R. R.* II 1,

dojenčka nasitita z mlekom, naj gre spet po svojih opravih. To je Psametih storil in ukazal zato, ker je hotel slišati, katero besedo bosta otroka izrekla najprej, ko bosta premagala nerazločno blebetanje. Tako se je tudi zgodilo. Ko je pastir po dveh letih takega ravnanja nekega dne odprl vrata in stopil v sobo, sta se dečka z iztegnjenimi rokami vrgla predenj in klicala: 'Bekos.' Od kraja ni pastir nič rekel; ker pa sta mu, kadar koli je prišel pogledat k njima, venomer ponavljala isto besedo, je nazadnje sporočil stvar gospodu, in ta mu je velel, naj privede fantiča k njemu. Ko ju je Psametih tudi sam slišal, je poizvedoval, v kateri jezik sodi in kaj pomeni beseda 'bekos'. Tu je zvedel, da pravijo Frigijci kruhu tako. Iz tega dogodka so Egipčani zaključili in priznali, da so Frigijci starejši mimo njih.

Tako so mi pripovedovali Hefaistovi duhovniki v Memfis. Heleni pa pripovedujejo o tem med mnogimi abotnostmi tudi to, da je Psametih izročil otroka v rejo nekim ženskam, ki jim je bil dal odrezati jezike.«

Danes je splošno znano, da je najbrž prvotno egipčanska anekdota močno helenizirana in da so jo svečeniki ali tuji vodniki, ki so prevajali njihove besede, preoblikovali po grškem okusu. Bržkone temelji na pripovedki, na katero namiguje sholiast k Apoloniju⁴³, da naj bi otroci, ki so jih pustili same z meketajočimi kozami, posnemali njihove glasove; le da je zdaj poudarek na Psametihu, prijatelju tujcev, Frigijci pa pridejo v poštev le za Jonce, ki so v pogovorni jezik prevzeli vrsto frigijskih besed,⁴⁴ na primer prav besedo βέκος⁴⁵. Frigijski jezik je moral Grkom zveneti nekako domače, le arhaično. Prav na tem bržkone temelji dejstvo, da Platon v *Kratilu*⁴⁶ vrsto besed, kot so πῦρ, ὕδωρ, κύων, brez vsakega razloga izpeljuje iz frigijskega jezika.

Herodotovo zanimanje za filološka vprašanja pa ni omejeno samo na strogo gramatično in etimološko področje. Sofokles, s katerim se je družil, kar smemo zanesljivo sprejeti, in t.i. 'klub Muz', ki ga je ustanovil,⁴⁷ sta Herodota usmerila k višjim področjem. Njun sodobnik Ion Hioški namreč v svojih *Epidemijah*⁴⁸ pripoveduje vznemirljivo zgodbo, kako je Sofokles leta 440 zaradi njegove prostaške predstave o pesniškem jeziku zavrnil učitelja iz Eritrej, ki je prišel mimo ob obisku Hiosa. Ta zgodba priča, kako globoke in

6; 7: *eas (oves) a sua voce Graeci appellarunt mela. nec multo secus nostri ab eadem voce, sed ab alia littera (vox earum non me, sed be sonare videtur) oves be alare vocem efferentes, e quo post balare dicunt extrita littera.*

⁴⁴ Hippon., fr. 82 Bergk.

⁴⁵ Nemško 'Gebäck' kakor tudi 'backen' je v daljni zvezi s φώγειν (peči).

⁴⁶ 409E ss.

⁴⁷ *Vita Soph.* ταῖς δὲ Μούσαις θιασον ἐκ τῶν πεπαιδευμένων συναγαγεῖν.

⁴⁸ Athen. XIII 603E. Učitelj kot *homo ignobilis* nimà osebnega imena. Imenuje se ὁ Ἐρυθραῖος, s čimer je treba vsepovsod v tekstu po pričevanju starejše različice 604A: ὁ Ἐρετριεύς ἢ Ἐρυθραῖος nadomestiti ὁ Ἐρετριεύς. Iz Eritrej bi se dalo zlahka potovati na hioški praznik; kaj pa iz Eretrije?

⁴⁹ Vprašanje o metaforični rabi *epiteta*, kot so πορφύρεαις παρῆσι, πορφύρεου στό-

zanimive estetske probleme je v tem času obravnavala omikana družba.⁴⁹ Herodotovo sorodstvo z materinim ujemcem po imenu Panjasis, ki je bil takrat zelo znan epik, in njegovo prijateljstvo s Sofoklom sta mu omogočila, da se je zanimal tudi za pesnikovo osebnost, kar postaja aktualno zdaj, v času naraščajočega individualizma. Seveda spada Glavk iz Regija, ki se je prvi lotil literarne in glasbenozgodovinske znanosti,⁵⁰ šele na konec stoletja, toda Herodot v svojih knjigah že kaže, da njega in njegovo občinstvo začenjajo zanimati βίοι slavnih pesnikov. Čisto na začetku ob omembi Gigesa navede besede, da je to tisti, »ki ga je tudi Parijec Arhiloh, ki je živel v istem času, omenil v trizložnem jambu.«⁵¹ Za samo zgodbo o Gigesu je citat odveč, zanimiv je bil samo za Herodotove poslušalce, ker je lidijski kralj, ki je tu zgodovinsko izpričan, identičen s kraljem, ki nastopa v Arhilohovem ljudskem jambu: Οὗ μοι τὰ Γύγεω τοῦ πολυχρύσου μέλει.⁵² S tem, ko Herodot dodaja: »ki je živel v istem času«, pa se razodeva težnja po znanstveno utemeljeni kronologiji starih pesnikov, ki je bila dotlej pri starih Grkih, žal, povsem zanemarjena. Kot je znano, posveča enako zanimanje za zgodovinsko raziskavo določitvi docela zamegljenih podob Homerja in Hezioda, ko ju datira štiristo let nazaj.

Posebno zadovoljstvo mu predstavlja, kadar lahko v zgodovino vključi imena slavnih lirikov svojega naroda. Na Periandra naveže nesmrtno novelo o Arionovi rešitvi,⁵³ ob atenskih bojih za Sigejon omenja udeležbo Alkaja,⁵⁴ pri čemer parafrazira njegovo pesem, ki jo citira Strabon. Iz primerjave

ματος so nato razvijali sofisti, Aristotel in Teofrast; prim. *Über das III. Buch der Ar. Rhetor.* (Abh. d. Berl. Ak. 1886), p. 30.

⁵⁰ Hiller, *Rhein. Mus.* XLI, p. 398ss.

⁵¹ I 12: Γύγης τοῦ καὶ Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γενόμενος ἐν ἰάμβῳ τριμέτρῳ ἐπεμνήσθη; čeprav so sledeči stavek ἔσχε δὲ τὴν βασιληίην, ki znova začenja govor, prekinjen s parentezo (ἔσχε.. δὲ τὴν βασιληίην), izdajatelji neupravičeno črtali (tako F. Cauer, *Rhein. Mus.* XLVI, p. 246; prim. Hauvette, *Archiloque*, Paris 1905, p. 16). Pristavek ἐν ἰάμβῳ τριμέτρῳ se torej z ἐν ἑξαμέτρῳ τόνῳ (I 47; 62) izkaže za pristnega; V 60, kjer se zdi pristavek še bolj odveč kot na tem mestu. Oraklji so zmeraj spesnjeni v heksametrih in jambski meter, ki ga navaja v I 174 (ἐν τριμέτρῳ τόνῳ), se da razložiti tako, da je prevzet iz neke stare knidske zbadljivke (epigrama). Da je namesto τόνῳ za spremembo rečeno ἰάμβῳ, ne bo poočital nihče, ki ve, kaj je v starih časih pomenil jamb. Tako isto pesem navaja Arist., *Rhet.* Γ 17, 1418b 30: ἐν τῷ ἰάμβῳ οὗ ἡ ἀρχὴ 'οὗ μοι τὰ Γύγεω'. Sicer pa opažam, da je po prvem jambu, ki ga nakazuje καὶ pri Plutarhu, izpadel en verz, katerega vsebino se da razbrati iz posnetka anakreontske pesmi 7, 2. Prav ta verz daje Herodotu opravičilo, da je obe osebi izpostavil kot sodobnika.

⁵² Fr. 25B.

⁵³ I 23.

⁵⁴ V 95; prim. Strabon XIII 600. Zdi se, da za opis perzijskega velikana (VII 117) stiliistično izrablja Alkajev fr. 33, podobno kot Tukidid (I 69) citira priljubljeno pesem ἐκ περῶτων γῆς (Zerdik, *Quaest. Appian.*, p. 45).

s taistim Strabonom⁵⁵ sledi, da Herodot od treh vojaških iznajdb Karcev, perjanice na šlemu, ročaja za ščit in oznak na ščitu, ki jih našteva v I 171, prvi podatek dolguje Alkaju in drugega Anakreontu.

Odlomek II 134 je pravi vir literarnozgodovinske erudicije. Na tem mestu govori o basnopiscu Ezopu, ki je bil suženj skupaj z znamenito hetero, kasnejšo kraljico Egipta Rodopido. Na to se nanaša zgodba, da je Rodopido v Egiptu odkupil Haraks iz Mitilen. Za svoje poslušalce Herodot k temu s posebnim zadovoljstvom dodaja, da naj bi bil omenjeni Haraks brat pesnice Sapfo. In citira μέλος, v katerem pesnica v zvezi s tem svojemu bratu namenja grenke očitke.⁵⁶

Anakreonta, ki ga izrablja v odlomku I 171, izrecno omenja v III 121. Verjetno tudi za zgodbo, ki jo pripoveduje na tem mestu, dolguje zahvalo le pesnikovim pesmim. Seveda ne pozabi omeniti najslavnejših melikov svoje mladosti, Pindarja in Simonida. Znano tolerančno pridigo, ki jo v III 38 veže na Kambizovo ravnanje v Egiptu, zaključuje z besedami: »Pindar ima po mojem mnenju prav, ko trdi, da je običaj vsemu svetu kralj,« pri čemer pesniško besedo v kontekst umesti zelo svobodno.⁵⁷ Sledi o pesnikovem vplivu pa najdemo tudi na drugih mestih.⁵⁸ Simonid je bil takrat kot bolj moderen in precej bolj spreten pesnik verjetno še bolj priljubljen od svojega velikega tekmeca. Njegov epinikij na Evalkida, vojskovodjo Eritrejcev, omenja Herodot ob nesrečni bitki za Sarde v jonskem upor.⁵⁹ Njegovi nagrobni napisi na Leonida, tristo Špartancev in vidca Megistia pa tvorijo učinkovit zaključek enkomija, ki ga Herodot posveča pogumnim Špartancem.⁶⁰

Izmed atiških pesnikov pride dvakrat v poštev Solon, kot državnik in kot pesnik. Tako ga ob Krojzu vpeljuje kot modreca, ki nasproti orientalskemu vladarju dostojanstveno in vzvišeno zastopa grško evdajmonijo.⁶¹ Njegovo zakonodajo omenja v II 177. Za filologe je še posebej zanimivo mesto V 113, kjer ob bitki pri kiprijski Salamis, ki se je za Kiprijce iztekla nesrečno, navaja Aristokipra, kralja Solijcev, Filokiprovega sina. S 'prekipevajočo učenostjo', ki jo pri njem že dodobra poznamo, ob Filokipru dodaja, da gre za »tistega Filokipra, ki ga je Atenec Solon, ko je bil prišel na Kiper, med vsemi vladarji najbolj slavil v svojih elegijah.« Plutarh nam je ohranil lepe verze te poslovlilne

⁵⁵ XIV 661.

⁵⁶ I 135: ἐν μέλει Σαπφὸ πολλὰ κατεκερτόμησέ μιν. Spet je treba biti pozoren na pristavek ἐν μέλει. Oda o njegovi vrnitvi se je (žal v žalostnem stanju) našla v Oxyrhynch. Papyri (I 11). V njej so opazni namigi na njegove prejšnje prestopke.

⁵⁷ Gl. Kerīa, 1/1999, 1-2, op. 50.

⁵⁸ Christ, *Sitz. d. Münchner Ak. d. W.* 1895 (phil. hist. Kl.), p. 28.

⁵⁹ V 102.

⁶⁰ VII 228. Natančno je izpričano le Simonidovo avtorstvo zadnjega, ker je bil Megistias njegov podpornik. Toda na njegovi osnovi se Herodotu zdi tako kot nam samoumevno tudi avtorstvo ostalih.

⁶¹ I 29-34.

pesmi. Atiški poslušalci so jih seveda znali na pamet. Iz tega je jasno, da je predavatelj skušal doseči stik z občinstvom in njihovimi interesi.⁶² Herodot⁶³ pa se je poslužil tudi neke druge Solonove pesmi ob njegovem odhodu iz Aten in iz nje potegnil nekoliko nespretne sklepe.⁶⁴

Pozornost vzbuja dejstvo, da sočasna atiška drama, katere popolni razcvet je Herodot doživel, nanj ni imela nobenega opaznega vpliva. Ajshila omenja edino takrat, ko ga obtoži plagiatorstva. Iz mita v mestu Buti in iz »nobenega drugega«, kot posebej poudarja,⁶⁵ »je Euforionov sin Aishilos zajel misel, da je, v nasprotju s prejšnjimi pesniki, edini naredil Artemido za hčer Demetre.« Kaj pomeni ta absurdni očitek, se da presoditi iz podobne denunciacije v isti knjigi.⁶⁶ Herodot trdi, da nauk o potovanju duš izvira iz Egipta. »Temu naziranju so se pridružili tudi nekateri Grki, eni prej, drugi pozneje, kakor da bi bilo njihovo: poznam tudi njih imena, a jih ne zapišem.« Verjetno ima pred očmi Pitagoro in Empedokla, s katerim je bil najbrž skupaj v mestu Turiji. Zaradi osebnih stikov z južnoitalijanskimi pitagorejci tukaj zamolči imena, za kar v odnosu do umrlega Ajshila nima nobenega razloga. Čeprav je to brskanje za viri slabo utemeljeno (saj ima potovanje duš pri pitagorejcih prav tako malo opraviti z Egiptom kot Artemidina genealogija), pa je za avtorjevo filološko žilico vendarle zelo značilno. In ta, na tem mestu napačno usmerjen gon nas privede do Herodotove največje sposobnosti, ki mu je prinesla častni naziv enega »prvih wolfijancev«.⁶⁷ Herodota Homer povsem prevzame, njegova domišljija živi v heroični podobi, ki jo je Grkom ustvaril ep. Celo njegov slog je temu ustrezno mestoma epsko obarvan. Reminiscence na Homerja in na starejšo ter mlajšo epiko so številne.⁶⁸ Strauß pravi: »Herodotove knjige so ep, in sicer na tistem kulturnem vrelišču, ko se je ta pravkar prelił v prozo.«⁶⁹ Poleg Homerja je poznal Hezioda, ne samo njegovo *Teogonijo*, temveč tudi *Dela in dneve*.⁷⁰ Pozna tudi sicer nedokazljivo njegove verze o Hiperborejcih.⁷¹ Nasprotno ne ve nič o tem, da njemu pripada *Melampodija*, ki so mu

⁶² V 113: Ἀριστόκυπρος ὁ Φιλοκύπρου, Φιλοκύπρου δὲ τούτου τὸν Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἀπικόμενος ἐς Κύπρον ἐν ἔπεσι αἶνεσε τυράννων μάλιστα. Nejasno je ἀπικόμενος. Glasiti bi se moralo ἀπὶ τῶν ἐκ Κύπρου. Pozoren je treba biti še na ἐν ἔπεσι. Plut., *Sol.* 26 pravi natančneje ἐν ταῖς ἐλεγείαις.

⁶³ I 29.

⁶⁴ Wilamowitz, *Arist. u. Athen* I, p. 15.

⁶⁵ II 156: ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου καὶ οὐδενὸς ἄλλου Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἤρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μῦθος δὲ ποιητέων τῶν προγενομένων ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος. Ajshilovo delo ni dokazljivo.

⁶⁶ II 123.

⁶⁷ Wilamowitz, *Homer. Unters.*, p. 365.

⁶⁸ Paley, *Transactions of the Cambridge Philos. Soc.* XI/1869, 2, p. 379. Stahl, *Jahrb. f. klass. Philol.* 1896, p. 369ss.

⁶⁹ *Briefe an Zeller* I, 316ss.

⁷⁰ II 82 = Hes., *Erga* 765.

⁷¹ IV 32 = fr. 209 Rz.

jo pripisali kasneje.⁷² Ta pesnitev govori o svetem vidcu in svoj nastanek dolguje v 7. in 6. stoletju posebej živi potrebi po religioznem prebujenju, ki ji med drugim dolguje zahvalo tudi kulturna in preroška poezija orfičnih krogov, psevdopesnitve Orfeja, Musaja in Epimenida, oraklji Bakisa, himnična poezija Olena. Zaradi svetosti te poezije in posebej zaradi apolinične religije, v katero veruje Herodot, pa so ti produkti pobožnjakarskega varanja kljub razkrinkanju Onomakrita na osnovi Lasosovega poročila⁷³ skriti pred Herodotovo kritiko in tako čudežna podoba apoliničnega svečenika Abarisa kakor ep Prokonezijca Aristeja o pobožnih Hiperborejcih le v obliki plahih dvomov naletita nanjo.⁷⁴ Nasprotno jo svobodno razvija, kadar se oddalji od utesnjenega ozračja delfske religije. Vendar na teh mestih ne gre za religiozno, temveč za literarno kritiko, ki jo Herodot izvaja ob homerskem izročilu. V izčrpnem pojasnilu dokazuje, da *Kiprija* ne more biti Homerjevo delo, temveč izvira od nekega drugega pesnika. Kajti v njem je trditev, da naj bi Paris s Heleno po mirni plovbi tretji dan pristal v Troji, iz *Iliade* pa naj bi mu bilo znano njuno blodenje (štiri ustrezne verze *Iliade* navaja s filološko akribijo iz pesmi Διομήδεος ἄριστήη). Postopek dokazovanja ni skladen z našimi pojmovanji. Prvič, ker pesnika *Iliade* brez nadaljnjega izenačevanja s Homerjem, pa tudi knjiga Z je ena najmlajših sestavnih delov naše *Iliade*, prav tako pa ne razmišlja o možnosti, da bi izločil dvomljive verze *Kiprija*.⁷⁵ Kljub temu je Herodotova smela kritika pogumno dejanje, ki mu je v aleksandrijski filologiji kasneje sledilo opuščanje celotnega kikličnega epa in končno zamejitev Homerjevega imena na *Iliado* in *Odisejo*. Metoda, s katero je poskušal dejansko nezdržljiva nasprotja ob pomembnih vprašanih povzdigniti na višji kritični nivo, je nedvomno Herodotovo odkritje in jo je na homerskem epu Ἐπίγονοι ob zanj sumljivi omembi Hiperborejcev uporabil tudi sam.⁷⁶

Še zdaleč se nisem mogel dotakniti vseh Herodotovih filoloških opazanj.⁷⁷ Posredovano pa vendarle zadošča, da pokažem povsem presenetljivo podobo njegove vsestranske pozornosti za filologijo, od najmanjše podrobnosti do največjega problema, in njegovega, skorajda strastnega zanimanja za jezikovna in literarna vprašanja. Kakor predstavlja Demokrit filozofski, tako je nekoliko starejši Herodot zgodovinski primer grške kulture, ki je

⁷² II 49; IX 34.

⁷³ VII 6.

⁷⁴ IV 36; IV 14 ss. III 116.

⁷⁵ Ker Herodot trdno zaupa epu *Kiprija*, se je že v antiki mesto I 155: εἴ τις πατέρα ἀποκτείνας τῶν παίδων αὐτοῦ φείσασαιτο upravičeno obravnavalo kot parafrazo verza iz *Kiprija* νῆπιος, ὃς πατέρα κτείνας παῖδας καταλείπει. Clem. Al., *Strom.* VI 19 (II 437, 17).

⁷⁶ IV 32. Omembo zavrne v odtlej tako priljubljeni pogojni obliki: εἰ δὴ τῶ ἐόντι γε Ὀμηρος ταῦτα τὰ ἔπεα ἐποίησε.

⁷⁷ V celoti obstaja prek petdeset mest.

zdaj z vso močjo napredovala k spoznanju besede. Zato sem z ozirom na njegovega abderitskega sodobnika Herodota že enkrat prej poimenoval za »*soutemeljitelja filološke znanosti*«. ⁷⁸ Pri vsej njegovi duhovni strukturi je verjetno, da je prenekatero zapažanje do njega prišlo ustno od drugod, da je veliko prevzel tudi iz zgodnejše literature, posebej od Hekataja. Toda večina teh, tako značilno podanih observacij je nesporno njegova duhovna last. Herodotov upoštevanja vredni začetek izpričuje, da je filološka metoda v ožjem pomenu besede sama vzknila iz splošnega zgodovinskega raziskovanja in da je kritika dejstev že pri očetu zgodovine povezana s kritiko virov in jezika. Na tej povezavi realnega in formalnega, stvarnega in jezikovnega ter na prežemanju vseh področij s pravim zgodovinskim duhom počiva napredek naše filološke znanosti že dvainsedemdeset let, ki so minila od prvega dneva nemških filologov. Od takrat nam, filologom, postaja vedno bolj jasno, da je naša disciplina le del velike, vseobsegajoče zgodovinske znanosti, in proučevanje njenih inkunabul nas v tem prepričanju le še bolj utrjuje.

⁷⁸ *Indogerm. Forsch.* XV/1903, p. 3.